

מלאכות שבת הנוהגות רק בגידולי קרקע

בגמרא הוזכר הדין של גידולי קרקע לגבי שתי מלאכות: **הדש והמעמר**. בעניין דש אומרת הגמרא (שבת ע"ה, ע"א):

"ת"ר: הצד חלזון והפוצעו אינו חייב אלא אחת. ר' יהודה אומר: חייב שתיים, שהיה ר' יהודה אומר פציעה בכלל דישה, אמרו לו: אין פציעה בכלל דישה. אמר רבא: מאי טעמא דרבנן, קסברי אין דישה אלא לגידולי קרקע."

ובעניין **מעמר** נחלקו רבא (לגירסא אחרת: רבה) ואבבי בדף ע"ג, ע"ב:
 "אמר רבא: האי מאן דכניף מלחא ממלחתא (=האוסף מלח ממשרפות המלח) חייב משום מעמר. אב"י אמר: אין עימור אלא בגדולי קרקע."
 יש לברר שני דברים:

(א) האם המחלוקות בעניין דישה ועימור מקבילות, דהיינו: מי שסובר שאין דישה אלא בגידולי קרקע יסבור כך גם לגבי עימור, ולהפך, או שמא אין קשר בין מלאכה זו לזו.
(ב) האם שאר מלאכות הפת, שלגביהן לא הוזכר בגמרא הדין של גידולי קרקע, נוהגות גם כן רק בגידולי קרקע (לדיעות הסוברות שבדישה ובעימור בעיין דווקא ג"ק), או שהמלאכות שלגביהן לא הוזכר הדין של ג"ק נוהגות לכולי עלמא גם בדברים שאינם ג"ק.

לגבי העניין הראשון – האם המחלוקות מקבילות – כתב המאירי (שבת ע"ג, ע"ב), שהלכה כרבנן, ואין דישה אלא בג"ק. לגבי עימור כתב, שעימור נוהג גם בדברים שאינם ג"ק, וז"ל: **"...המאסף אותו המלח בשבת ועושה ממנו תל, חייב משום מעמר, ואין אומרים שאין עימור אלא בגידולי קרקע, אע"פ שבדישה פסקנו שאין דישה אלא בגידולי קרקע, דישה לחוד ועימור לחוד..."**

יוצא, שדעת המאירי היא, שאין קשר בין שתי המלאכות (ובין שתי המחלוקות), אלא דישה לחוד ועימור לחוד, וכך פסק גם ה"אור זרועי", יעוין ב"אגלי טל" מלאכת דש אות ז, שהביאו, ונתן טעם מדוע יש לחלק בין דישה לעימור, (עיקר טעמו הוא, שדווקא הפסולת צריכה להיות גידולי קרקע, ודבר זה שייך רק בדישה, עיי"ש).
 אמנם "המגן אברהם" בסי' ש"מ ס"ק ט"ו על ה"שולחן ערוך", שפסק שאסור לקבץ מלח ממשרפות המלח, שדומה למעמר, כתב וז"ל:

"...שדומה למעמר – אבל עימור ליכא, שאין עימור אלא בגידולי קרקע והוא הדין דישה, ועס"י טש"ז ס"ח. ומ"ש הע"ש למה פסק כאב"י לגבי רבא, ברא"ש גרס רבה וכן עיקר, דהא רבא גופא קאמר דף ע"ה, ע"א: "אין דישה אלא בג"ד, ולכן פסק כוותיה, דמהיכא תיתי לחלק בין דישה לעימור, דכולהו ילפינן ממשכן...", עיי"ש.

דעת המג"א היא אפוא, שאין לחלק בין דישה לעימור, משום דכולהו ילפינן ממשכן, ובמשכן גם דישה וגם עימור היו בג"ק, ולכן שווה הדין בשתי המלאכות, ושתיהן נוהגות, להלכה, רק בגידולי קרקע. (אלא שאז יקשה, איך נחלקו רבה ואב"י במחלוקת תנאים של ר' יהודה ורבנן, שכן אם שווה הדין בשתי המלאכות ממילא המחלוקות מקבילות זו לזו – אי ילפינן מהמשכן או לא, יעו"י בביאורי הרב זק"יש על התוס' רי"ד, ובחידושי הרא"מ הרוויץ על מסכת שבת שעמדו על דבר זה).

דעת רוב הראשונים והאחרונים

(הרמב"ן, הרשב"א, הר"ן, "תרומת הדשן", הגר"א ורעק"א)

הנה מדברי הייגון אברהם", שהובאו לעיל, נראה שאפשר ללמוד שהוא הדין גם לשאר מלאכות הפת, אע"פ שלא נזכר לגביהן בגמרא הדין של גידולי קרקע. שכן כתב המג"א: **"דמהיכא תיתי לחלק בין דישה לעימור, דכולהו ילפינן ממשכן"**, וא"כ לכאורה ניתן לומר, שגם לגבי יתר מלאכות הפת כגון: קוצר, טוחן וכו', שגם הן היו במשכן בגידולי קרקע (כל מלאכות הפת היו במשכן בסממנים שהם ג"ד), יהיה הדין שהן נוהגות רק בגידולי קרקע, שכן כולוהו ילפינן ממשכן ומדוע לחלק בין דישה ועימור לבין יתר מלאכות הפת. ואמנם, סברא זו, שיש ללמוד ממלאכת המשכן גם לגבי יתר מלאכות הפת מובאת בראשונים ובאחרונים.

במסכת שבת ק"ז, ע"ב נאמר: **"אמר מר בר המדורי אמר שמואל: הושיט ידו למעי בהמה ודלדל עובר שבמעיה, חייב"**. ובגמרא שם מבואר, שהחייב הוא משום **"עוקר דבר מגידול"**. וכתב הרמב"ן שם, וז"ל: **"הא דאמרינן במושיט ידו למעי בהמה ודלדל עובר שבמעיה דחייב משום עוקר דבר מגידול, קשה לי, דהא גוזז ותולש כנף מן העוף כשהן חיון לא מחייבין להו תרתי, חדא משום עוקר דבר מגידול... אלמא אין משום עוקר דבר מגידול, דהוא תולדה דקוצר, אלא בגידולי קרקע... ועוד, בודאי קוצר ודש תרוייהו בחד גוונא גמרינן להו ממשכן, כי היכי דאמרי רבנן אין דישה אלא בגידולי קרקע, הכי נמי אמרינן ודאי אין קצירה אלא בגידולי קרקע, ואפילו ר' יהודה אפשר דמודה בקצירה דהוא ממש מן הקרקע... ויש לומר דמדלדל עובר משום נטילת נשמה הוא חייב..."**, עיי"ש.

אם כן, בפירוש מדמה הרמב"ן קצירה לדישה, וכשם שאין דישה אלא בגד"ק, כך אין קצירה אלא בגידולי קרקע, ומהטעם הנזכר לעיל – שקצירה ודישה בחד גוונא גמרינן להו ממשכן.

גם הרשב"א שם הביא את דברי הרמב"ן, וכתב שם בסוף דבריו: **"...ומה שאמרו בירושלמי בפרק כלל גדול, רבנן דקסרין אמרין ההיא דצד יונה וכל דבר שהוא מבדילו מן חיותו חייב משום קוצר, לא אתי בשיטתא דגמ' דילן"**. משמע מדברי הירושלמי שדעתו היא, שיש קצירה גם שלא בגידולי קרקע, ועוד נעסוק להלן בשיטת הירושלמי. אמנם המאירי כאן, בדף ק"ז, ע"ב, כתב וז"ל: **"...חייב משום עוקר דבר מגידול ואפילו לא מת, שאילו מת הרי חייב משום נטילת נשמה"**. נראה מדבריו, שלדעתו החיוב הוא משום קוצר, ולא משום נטילת נשמה, וא"כ דעת המאירי היא, שיש קצירה גם שלא בגידולי קרקע וכנראה בהמשך, שזהו לשיטתו שהוזכרה לעיל, שאף עימור ישנו להלכה שלא בגד"ק, ורק בדישה בעינן גד"ק (מהטעם שהוזכר לעיל בשם הייגלי טל"ן), ולא מדמים את כל מלאכות הפת זו לזו.

גם הר"ן סובר, שאין קצירה אלא בגד"ק, וז"ל בחידושי הר"ן בדף צ"ב, ע"ב: **"פרש"י ז"ל משום גוזז (על הדין המובא שם בגמ', שהגוזז ציפורניו בכלי, דברי הכל חייב)... ויש מפרשים דחייב משום עוקר דבר מגידול, ולא מיחזור דההיא תולדה דקוצר, ואין קצירה אלא בגידולי קרקע כדמשמע בהדיא בפרק כלל גדול"**, עיי"ש. (ואע"ג שבפרק כלל גדול לא נזכר שאין קצירה אלא בגידולי קרקע, דייק הר"ן וכתב **"כדמשמע"**, וכונתו היא שמהדין, שאין דישה אלא בגד"ק, ניתן ללמוד שגם קצירה אינה אלא בגד"ק, מהסברא שהוזכרה לעיל, שכן כולוהו ממשכן ילפינן).

ב"תרומת הדשן" סי' נ"ו, מובאת סברא זו גם לגבי מלאכת טחינה, וז"ל: "...מ"מ נראה דבבשר מבושל או צלי דבנ"ד כ"ע מודו דשרי (לחתוך הבשר דק בסכין), ולא דמי לעצים ופירות ולחם, דאינהו כולי גידולן מן הארץ... אבל בשר דאין גידולו מן הארץ י"ל דבאוכל כזה לכ"ע לא שייך בהו טחינה, והכי מצינו לעניין מלאכת מעמר, דקאמר אביי בפ' כלל גדול אין מעמר אלא בגידולי קרקע..." עיי"ש.

בשו"ע סי' שכ"א סעיף ט' הובאו דברי ה"תרומת הדשן" להלכה, ועיי"ש במג"א ובט"ז. הרי לנו מספר ראשונים (הרמב"ן, הרשב"א, הר"ן ו"תרומת הדשן"), הסוברים שניתן ללמוד את הדין של גידולי קרקע גם לגבי מלאכות נוספות ממלאכות הפת, משום שכולן היו במשכן רק בגידולי קרקע. באחרונים מוזכרת סברא זו בביאור הגר"א ובשו"ת ר' עקיבא איגר על דברי השו"ע בסי' שכ"א, שכתב שמותר לחתוך בשר מבושל או צלי דק דק בסכין (כדברי תה"ד), כתב הגר"א בביאורו על השו"ע, וז"ל: "מותר — דאין טחינה אלא בגידולי קרקע, כמ"ש בעימור שם ע"ג, ע"ב, והוא הדין לכל מלאכת הקרקע, כמ"ש ע"ה, ע"א".

א"כ סובר הגר"א שמעימור (דף ע"ג, ע"ב) ומדישה (דף ע"ה, ע"א) ניתן ללמוד גם לגבי טחינה, והוא הדין לכל מלאכת הקרקע, שבכולן בעינן דווקא גידולי קרקע. בשו"ת ר' עקיבא איגר סי' כ' כתב, (בעניין שפיכת מים ופיזורם ברוח אי מיחייב משום זורה או לא) וז"ל: "...עוד נלע"ד אף לדעת הרמ"א הנ"ל (שמחייב ברוקק בשבת ומפזרו הרוח, משום זורה), יש לצדד להתיר בנידון דידן, והיינו דמצינו בפרק כלל גדול (דף ע"ה, ע"א) פלוגתא ר' יהודה ורבנן בצד חלזון ופצעו, דרבנן ס"ל אין דישה אלא בגידולי קרקע, והכי קיי"ל, וכן מצינו שם (דף ע"ג, ע"ב) גבי כניף מלחא ממלחתא פליגי אביי ורבה, וס"ל לאביי דאין מעמר אלא בגידולי קרקע, והכי קיי"ל... ונוסף על זה מצינו ב"תרומת הדשן" (סי' נ"ו) כתב לדמות דה"נ אין טחינה אלא בגידולי קרקע... ולפ"ז י"ל ה"נ אין זורה אלא בגידולי קרקע דמהיכי תיתי לחלק בזה", עיי"ש.

א"כ ירעק"א גם זורה אינו אלא בגדי"ק, ומהטעם הנזכר לעיל. (ברעק"א שם המשך לברר את דעת הירושלמי שמחייב ברוקק משום זורה, וכתב שצריך לומר שהירושלמי קאי לשיטת ר' יהודה שיש דישה שלא בגדי"ק, וא"כ הוא הדין בזורה, או שמוכח כשיטת הרמב"ם דאדם ובהמה הוי גדי"ק, עיי"ש, ועוד נעסוק לקמן בשיטת הירושלמי.) היוצא מכל זה הוא, שישנה שיטה ברורה בראשונים ובאחרונים, הסוברת שניתן ללמוד גם את יתר מלאכות הפת, כגון: קוצר, טוחן, זורה וכו', מדישה ועימור, וכשם שבדישה ובעימור בעינן דווקא גדי"ק, ה"ה בכל יתר מלאכות הפת, ומהטעם שנתבאר, דמהיכי תיתי לחלק, דכולהו ממשכן ילפינן, ובמשכן כל מלאכות הפת היו דווקא בגידולי קרקע.

אמנם, ישנן מלאכות ממלאכות הפת הנוהגות גם בדברים שאינם גידולי קרקע, כמו מלאכת בורר ומלאכת מבשל, הנוהגות גם בדגים למשל, למרות שאינן גדי"ק, ויש לתת טעם מדוע מלאכות אלו שונות מיתר מלאכות הפת. כבר עמד על דבר זה "אגלי טל", עיי' שם במלאכת בורר אות כ"א, מלאכת דש אות ז', ומלאכת האופה אות ל"ה, שהאריך לברר דבר זה. תמצית דבריו היא, שבורר שונה מיתר המלאכות, כיון שהתערובת של האוכל והפסולת לא נוצרה מהקרקע, להבדיל מדישה או טחינה למשל, שבהן המלאכה עניינה לסלק החיבור שנוצר מן הקרקע (ושם הוא דן גם בשאלה האם קרקע גופא נחשבת גם היא לגדי"ק, ויעוין בקשר לזה גם ברש"י במסכת ביצה דף ז', ע"ב, ד"ה: "והא קא

עביד כתישה", וב"מנחת חינוך" מוסך השבת מלאכת טוחן, ומבשל שונה מיתר המלאכות כיון שלגבי מבשל לפינן מדכתיב "את אשר תאפו אפו" לגבי המן, אע"ג דלא היה גידולי קרקע, ומ"מ נאסר בישולו בשבת, או דיש ללמוד מבישול דם חילזון, עי"ש היטב בדבריו. ולפי סברת "אגלי טל" לגבי בורר, "ל דה"ה נמי לגבי מלאכת לישה, גם בה לא בעינן דווקא גידולי קרקע, כיון שבלישה הוא מדבק את הקמח עם המים, והרי גרגרי הקמח לא נוצרו מן הקרקע, אלא רק אח"כ, ע"י הטחינה).

דעת הרמב"ם לפי ה"מנחת חינוך"

הנה, מצאנו גם דיעה שונה, המובאת ב"מנחת חינוך" בביאור דעת הרמב"ם, וז"ל ה"מנחת חינוך" במוסך השבת, מלאכת קוצר: "...ואינו מבואר בר"מ להדיא דאין קצירה אלא בגידולי קרקע כמו שכתב אחרי זה בעימור ובדישה בפירוש, ונראה דסובר דבכל מילי שייך עוקר דבר וכו' ולא דווקא בגידולי קרקע... א"כ הדרינן דנראה דעת הר"מ אף באינו גידולי קרקע חייב, דלא כתב זה כמו גבי עימור ודש" וכו"כ ה"מנחת חינוך" במלאכת טוחן: "...כתב עוד הר"מ השף לשון של מתכות חייב בכל שהוא, וכו"כ בפרק ז', ולא הרשימו גם כן מאין יצא לו דבר זה, מבואר דדעת הר"מ דטוחן חייב אף שאינו גידולי קרקע, כי מתכות אינו גידולי קרקע, עיין בסוכה, ובעפר שייך נמי טחינה כמבואר בפסחים וביצה, "והא קעביד כתישה", וכפירש"י כאן גבי חביתא דשוחק הרגבים חייב משום טוחן, וזה לא קרוי גידולי קרקע לענין סוכה...", עי"ש.

א"כ דעת ה"מנחת חינוך" בהסבר דברי הרמב"ם היא, שדלעת הרמב"ם רק בדישה ובעימור בעינן דווקא גידולי קרקע, אבל בשאר המלאכות שבהן לא כתב הרמב"ם בפירוש את הדין של גידולי קרקע, בהן באמת חייב, לדעת הרמב"ם, גם בדברים שאינם גידולי קרקע.

ויש לברר מדוע באמת מצריך הרמב"ם גדיק רק בדישה ובעימור, ולא ביתר המלאכות, שכן הסברה הפשוטה היא לדמות את יתר המלאכות לדישה ולעימור, שכן כולן היו במשכן רק בגידולי קרקע, וכמו שכתבו שאר הראשונים והאחרונים שהזכרנו לעיל.

שיטת הירושלמי

בירושלמי בפרק כלל גדול (דף כ"ח, ע"א) איתא: "רבנן דקיסרין אמרין ההן דצייד כוורא (=צד דגים מן המים) וכל דבר שאתה מבדילו מחיותו, חייב משום קוצר".

והביא הרשב"א (שהזכרנו לעיל) את דברי הירושלמי, וכתב הרשב"א, דהירושלמי לא אתי בשיטתא דגמרא דילן.

בירושלמי שם (דף כ"ז, ע"ב) מובא דין נוסף הקשור לגדיק: "...דמר ר' חייא בשם ר' יוחנן, דג שסחטו, אם לגופו הרי זה פטור, אם להוציא ציר – חייב...".

והחייב בדג לצירו הוא משום דש, למרות שגם הדג וגם הציר אינם גידולי קרקע. וכן מובא בירושלמי שם (דף כ"ח, ע"ב):

"רקק והפריחתו הרוח חייב משום זורה...", (הביאן הרעק"א שהזכרנו לעיל), אע"ג שהרוק איננו גידולי קרקע. ונראה דשיטת הירושלמי היא, שכל מלאכות הפת נוהגות גם

בדברים שאינם גידולי קרקע, וכמו שנתבאר בירושלמי בפירוש לגבי קצירה דישה וזרייה, וכ"כ "אגלי טל" במלאכת האופה אות ל"ה (וגם במלאכת דש אות ז' בהגה"ה), וז"ל: "...דהירושלמי לשיטתו לית ליה דאין דישה אלא בגידולי קרקע, וגדולה מזו בירושלמי הדין דציד כוורא חייב משום קוצר... ממילא להירושלמי דאפילו קוצר יש שלא בגידולי קרקע כל שכן דישה ואינן מלאכות שישנם שלא בגידולי קרקע", עיי"ש. ובסברת הירושלמי י"ל, דאף שמלאכות הפת נעשו במשכן בגידולי קרקע, י"ל דזהו אינו דבר עקרוני לגבי המלאכה עצמה, וכמו שלא נאמר, שכיוון שהמלאכות הללו נעשו דווקא בסממנים, ממילא חיוב קצירה, דישה וטחינה יהיה בסממנים דווקא, אי"כ ה"ה גם לגבי העניין של גדי"ק, זהו רק פרט מפרטי המלאכה, אבל לא דבר עקרוני במלאכה שבלעדיו לא ייחשב הדבר למלאכה, בניגוד לדעת הבבלי הסובר שזהו הבדל עקרוני במלאכה עצמה.

אגב, בעניין דג לצירו, יעוין ב"פרי מגדים" סי' ש"כ ב"אשל אברהם", שהקשה על התוס' בדף קמ"ה, ע"א, ד"ה: "ור' יוחנן", שכתבו שם, שבדג לצירו נמי הוה מחייב ר' יוחנן חטאת לתוך הקערה, והקשה על זה הפמ"ג: "קשה, הא אין דישה אלא בגידולי קרקע", עיי"ש. ולא הבנתי מה מקשה הפמ"ג על התוס', הרי התוס' בדף ע"ג, ע"ב, בד"ה: "מפרק" כתבו בפירוש, דנראה דלפירוש הקונטרס הלכה כר' יהודה שיש דישה גם שלא בגדי"ק, ונראה שגם התוס' סוברים כפירוש הקונטרס, שכן ר"י דחה שם בתוס' את פירוש ר"ת, ולא פירש פירוש אחר, עיי"ש היטב בתוס'. ואם הלכה כר' יהודה שיש דישה גם שלא בגדי"ק, ממילא ברור מה שכתבו התוס' שבדג לצירו גם כן מחייב ר' יוחנן חטאת. ובאמת בירושלמי, שהבאנו לעיל, מחייב ר' יוחנן חטאת בדג לצירו, ומוכח דס"ל לר' יוחנן דיש דישה גם שלא בגדי"ק, ויעוין שם ב"קרבן העדה" על הירושלמי, ודו"ק.

ביאור דעת הרמב"ם על-פי שיטת הירושלמי

נתבאר לעיל, ששיטת הירושלמי היא, שבכל המלאכות לא בעינן דווקא גדי"ק, ואילו בבבלי מוזכר בפירוש שבדישה ובעימור בעינן דווקא גדי"ק, ודעת הראשונים והאחרונים שהבאנו לעיל היא שה"ה גם ליתר מלאכות הפת (להוציא מספר מלאכות יוצאות דופן). ודעת הרמב"ם היא, דבאותן מלאכות שמוזכר לגביהן בבבלי בפירוש, שבעינן דווקא גדי"ק, בהן פסק הרמב"ם כבבלי, אבל ללמוד מסברא לדמות את יתר המלאכות לדישה ולעימור, בניגוד לדעת הירושלמי, הסובר שבאף מלאכה לא בעינן גדי"ק, זאת לא עשה הרמב"ם. לכן בשאר המלאכות לא הצריך הרמב"ם גדי"ק, שכן מפורסם הוא שהרבה פעמים הולך הרמב"ם אחר שיטת הירושלמי. יעוין בביאור הגר"א על השו"ע יו"ד סי' שלי"א אות ח', שכתב על הרמב"ם, שדרכו לאחוז בכל מקום דברי הירושלמי, עיי"ש. לכן, כדישה ובעימור, שעליהן נאמר בבבלי בפירוש שהן נוהגות רק בגדי"ק, פסק הרמב"ם כבבלי, והצריך בדישה ובעימור גדי"ק.

ביתר מלאכות הפת, שלא נאמר לגביהן דבר בבבלי, ודעת הירושלמי היא שהן נוהגות גם שלא בגדי"ק, בהן פסק הרמב"ם כירושלמי, ולכן לא הצריך ביתר המלאכות גדי"ק. שכן ניתן לומר, שבאותן מלאכות אין מחלוקת בין הירושלמי לבבלי, ולצמצם ע"י כך את המחלוקת ביניהם, ובזה סובר הרמב"ם (שלא כדעת יתר הראשונים שהזכרנו לעיל), שלא די בסברא כדי לפסוק נגד דעת הירושלמי באותן מלאכות שאין לגביהן התייחסות מפורשת בבבלי.